

**МАТЕРІАЛИ ДО ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ІСТОРИЧНОЇ
ОСВІТИ ТА НАУКИ НА ДНІПРОПЕТРОВЩИНІ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.**

**(до 100-річчя з дня народження професора Валентина Яковича
Борщевського)**

В статті проаналізовані рукописні та архівні джерела, що висвітлюють життя та діяльність професора В.Я. Борщевського, одного з фундаторів історичного факультету Дніпропетровського національного університету, засновника кафедри історіографії та джерелознавства.

Ключові слова: університет, історична освіта та наука, кафедра, В.Я. Борщевський, історичне джерело.

В статье рассмотрены рукописные и опубликованные материалы, освещающие жизнь и деятельность профессора В.Я. Борщевского, одного из основателей исторического факультета Днепропетровского национального университета, первого заведующего кафедры историографии и источниковедения.

Ключевые слова: университет, историческое образование и наука, кафедра, В.Я. Борщевский, исторический источник.

The article describes the manuscript and published materials covering the life and work of Professor V.Borshchevsky, one of the founders of the Department of History of the Dnipropetrovs'k National University, the first head of the Department of Historiography and Source.

Keywords: University, historical education and science, department, V.Borschovsky, historical sources.

Однією з особливостей сучасного етапу історії історичної науки все помітніше стає неприхована зацікавленість до її пізньорадянського часу. Пізньорадянська історіографія як безпосередній попередник сучасного стану історичної науки та історичної культури суспільства виявляється затребуваною задля глибокого самопізнання, вироблення нових якостей професійної самоідентифікації учасниками історіографічного процесу ХХІ ст., для розуміння змісту і механізму формування образів науки у наших старших колег і вчителів, нарешті нас самих, тих, хто встиг стати професійним істориком в останні радянські роки.

Суто наукова привабливість та актуальність подібних сюжетів, не зважаючи на відносну хронологічну близькість, очевидна. З одного боку, період цей не лише завершився, але й навіть трохи «устоявся», що формує певну ретроспективу, знімає живу гостроту моменту, створює ситуацію можливого вдумливого, навіть вже трохи академічного вивчення. Водночас, сприятливою видається ситуація можливого конструювання, свідомого творення джерельної бази майбутніх серйозних студій: починають друкуватися матеріали як

офіційного характеру, так і різноманітні его-документи з історії історичних установ та творчості окремих істориків. Не в останнє на накопичення інформації впливають численні ювілейні та меморіальні видання різного гатунку, які, не зважаючи на специфіку жанру, здатні приносити щедрі джерельні та історіографічні плоди.

Нарешті, ніхто не забороняє опитувати й інтерв'ювати представників різноманітних загонів істориків, яким довелося вибудовувати як власні стратегії життя або виживання в радянський час, так і вживання в нові геополітичні, а головне, історико-культурні, ідеологічні та інтелектуальні умови післярадянського двадцятиліття. Вагомі результати іще як мінімум з чверть століття обіцяють методи безпосереднього споглядання та самоспостереження.

Проте очевидними є і небезпеки занадто амбітних проєктів «близької» історії взагалі та історії історичного знання зокрема. Вони пов'язані не лише із зрозумілими проблемами етичного характеру, але й з вибором оптики професійних підходів, дослідницькою та естетичною культурою, життєвим досвідом того, хто наважується фокусувати свою увагу на періоді, розуміння якого здатне внести суттєві корективи до традиційних уявлень про історіографічний процес другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Не зважаючи на незавершеність процесу формування не те що репрезентативної, але навіть й ідеальної джерельної бази теми, на українських історіографічних теренах уже з'являються сміливці, що претендують на дисертаційне і, навіть монографічне дослідження цього періоду [37]. Вітаючи їх появу як перших спроб осмислення явища українського радянського історіописання, застеріг би колег від занадто категоричних, поспішних та відверто телеологічних підходів та висновків, від пафосу «правдивого знання», яке невдовзі може виявитися цілком поверховим та схематичним.

Саме тому, звертаючись з нагоди 100-річчя від дня народження одного з фундаторів історичного факультету Дніпропетровського університету професора В.Я. Борщевського (1910 – 1989), до проблеми становлення професійного цеху дніпропетровських істориків, наважуюся лише представити огляд матеріалів, які могли б бути використані як для створення наукової біографії відомого дослідника, так і для реконструкції регіонального історіографічного простору.

Відразу зазначу, що з початку мемуаріалізації пізньорадянського періоду історії історичної науки та вищої освіти в ДДУ, вже накопичився помітний обсяг опублікованих матеріалів, які потребують своєї систематизації та аналізу.

Віддаючи данину поваги батькам-засновникам, на історичному факультеті проводилися наукові читання пам'яті професорів Д.П. Пойди [27] (з 1993 р.), М.П. Ковальського [15] (з 2008 р.), А.М. Черненка [29] (з 2009 р.), за матеріалами яких видавалися збірники наукових праць. Ювілейних урочистостей, в тому числі і з біобібліоісторіографічними наслідками, удостоїлися професори М.П. Ковальський [9; 23; 24; 25; 26;], І.Ф. Ковальова [38], Г.К. Швидько [18; 36], А.Г. Болебрух [10; 32], В.В. Іваненко [14].

Рекордсменом із кількості присвячених йому збірників став найвидатніший з дніпропетровських істориків радянської доби Микола Павлович Ковальський, на честь якого іще за життя колеги і послідовники випустили три грубезних томи та біобібліографію, а до річниці смерті – збірник, виданий лише його безпосередніми учнями, у яких він був науковим керівником кандидатських дисертацій. У рамках довідника, присвяченого професорам Дніпропетровського університету вміщені нариси життя та діяльності провідних істориків ДНУ [30]. Минуле і сучасне істфаку знаходимо на сторінках декількох перевидань історії університету [8; 16; 17]. Старожили історичного факультету вже наважуються не лише писати, але й друкувати свої спогади в книжковому форматі [19; 35]. Та що там сторожили, коли святкування півстолітнього ювілею професора А.В. Бойка, спровокувало його учнів, однокашників, колег на невеличкий, але дуже несподіваний збірник, в якому поряд із бібліографічними матеріалами основний обсяг займають спогади, в тому числі про студентсько-аспірантський час ювіляра першої половини 1980-х рр. [31].

Важливу, але ритуалізовану, як і ювілейні видання, інформацію акумулюють посмертні матеріали – некрологи [7; 13; 28; 34] та збірники спогадів. Зверну увагу, що саме публікації таких жанрів складають основний інформаційний масив з історії «близької» історичної науки, в тому числі й регіональної, що примушує враховувати цей аспект у спробах синтези. Значно ширшим репертуар джерел та «відвертішою» їх інформаційна насиченість стають при збільшенні хронологічної відстані: особові справи, матеріали поточного діловодства, різноманітні его-документи, зосереджені не лише в юридичних, але й у фізичних осіб, – ось омріяний джерельний простір дослідника пізньорадянської історіографії.

Своєрідним джерелом, що репрезентує різні образи регіональної професійної історичної науки та її історії стали аналітичні ретроспекції кафедри історіографії та джерелознавства з нагоди її 30-річчя [2; 12; 20; 33]. Принагідно зазначу, що подібні наскрізні огляди інституційних сегментів могли б стати каркасом для першого приступу до нарису становлення вищої професійної історичної освіти та науки в регіоні.

Окрім документальних і наративних комплексів, що відображають інституціональний, кадровий, комунікативний, соціокультурний бік справи, регіональна історіографія має ще й когнітивне обличчя. А тому формування джерельного масиву її студіювання неможливе без аналізу головного продукту інтелектуальної спільноти, – наукових праць різних за обсягом, формою, жанром. Без вирішення цього історіографічного по суті завдання, необхідність реалізації якого на фаховому, аналітичному рівні лише тільки почала усвідомлюватися, представлення цілісного історіографічного процесу, навіть на регіональному рівні, дуже проблематичне.

* * *

Продовжуючи тенденцію накопичення матеріалів «до вивчення», яка поступово стає доброю традицією, кафедра історіографії, джерелознавства та архівознавства запланувала наприкінці квітня 2010 р. провести заходи, присвячені 100-річчю з дня народження свого першого завідувача професора

В.Я. Борщевського, наукова творчість та життєвий шлях якого досі репрезентований явно поверхово і неповно, навіть порівняно із значно молодшими його колегами. Серед причин такої «неуваги» до відомого історика, як на мене, є асинхронність піку його активного творчого життя з «золотим часом» в історії історичного факультету та кафедри історіографії та джерелознавства, що припав на другу половину 70-х – початок 90-х рр., коли на небосхилі загоралися нові «зірки», які створювали сучасне обличчя істфака, «затуляючи» собою старших колег. Зізнаюся, що мене, студента 1978-83 рр., що спеціалізувався по кафедрі історіографії, значно більше цікавила тоді співпраця і спілкування з М.П. Ковальським, А.Г. Болебрухом, В.І. Шевцовим, які вже тоді визначали інтелектуальний клімат кафедри і факультету.

Проте значно пізніше прийшло розуміння, того, що мої вчителі стояли на плечах своїх попередників, а значить, без них не зрозуміти процесу становлення «цеху дніпропетровських істориків», формування родових рис, типового і неповторного у його обличчі.

Наскільки мені відомо, цілісні нариси життя В.Я. Борщевського існують лише у двох стислих текстах некрологу [1] та енциклопедичного видання [3], знайомство з якими формує первинний інформаційний простір для реконструкції наукової біографії вченого. Жанрові особливості визначили констатуючий характер цих матеріалів. Порівняння вміщених відомостей, дозволяє встановити розбіжності у біографічних даних: по-різному вказані дати захисту докторської дисертації, кількість опублікованих наукових праць та підготовлених аспірантів, терміни завідування кафедрами тощо.

Обидва тексти відрізняються ступенем повноти у висвітленні як життєвого шляху, так і науково-педагогічного доробку В.Я. Борщевського. Взаємодоповнюючи одне одного вони в цілому дозволяють адекватно представити офіційний, парадний портрет одного з батьків-засновників істфака.

Презентація біографії професора В.Я. Борщевського в опублікованих працях

Некролог 1989 р.	Енциклопедична стаття 2008 р.
Народився в с. Долинському Одеської обл. в сім'ї ветеринарного лікаря.	Народився 20.04.1910 р. в м. Долинське Одеської обл. в сім'ї ветеринарного лікаря.
З 1926 р. – працював у колгоспі.	
1933 р. – закінчив сільгосптехнікум і працював агрономом МТС с. Любимівка Одеської обл.	
До 1935 р. – служба у Червоній армії.	
1935 – 1940 рр. – навчання на історичному факультеті Одеського університету.	1940 р. закінчив історичний факультет Одеського університету.
1940 р. – направлений до аспірантури Інституту історії, філософії та літератури (Москва).	
Працював викладачем Учительського інституту в Кременці (Тернопільська обл.)	Працював викладачем Учительського інституту в Кременці (Тернопільська обл.)
1941 – 1945 рр. – учасник Великої Вітчизняної війни.	1941 – 1945 рр. – учасник Великої Вітчизняної війни. Нагороджений медалями «За оборону

	Кавказа» та «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні (1941 – 1945 рр.)» та ін.
1941 р. – Прийнятий до лав КПРС.	
З 1946 р. – Старший лейтенант запасу.	Капітан у відставці.
	1949 р. – захист кандидатської дисертації в Інституті історії України АН УРСР.
1964 – захист докторської дисертації.	1966 р. – захист докторської дисертації в Інституті історії СРСР АН СРСР.
1966 – одержав ступінь доктора наук.	
Присвоєно вчене звання професора.	1967 р. – присвоєно вчене звання професора.
1946 – 1988 рр. – робота в ДНУ: старший викладач, доцент, професор, завідувач кафедри.	1946 – 1988 рр. – робота в ДНУ: викладач, старший викладач, доцент, професор, завідувач кафедри.
1952 – 1955 рр. – завідувач кафедри історії СРСР.	1953 – 1955 рр. – завідувач кафедри історії СРСР.
1966 – 1972 рр. – завідувач кафедри всесвітньої історії.	1965 – 1972 рр. – завідувач кафедри всесвітньої історії.
1972 – 1978 рр. – завідувач кафедри історіографії та джерелознавства.	1972 – 1978 рр. – завідувач кафедри історіографії та джерелознавства.
1978 – 1988 рр. – професор кафедри історіографії та джерелознавства.	1978 – 1988 рр. – професор кафедри історіографії та джерелознавства.
	1955 – 60 рр. – робота в партшколі м. Дніпропетровська.
	1960 – 62 рр. – робота в Дніпропетровському медичному інституті.
Наукові інтереси: історія Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни на Україні, історіографія та джерелознавство історії СРСР радянського періоду	Наукові інтереси: історія Жовтневої соціалістичної революції в Україні, становлення радянської влади, історія робітничого класу Катеринослава та рад робочих депутатів, історія Донецько-Криворозького басейну на початку ХХ ст.
	На історичному факультеті читав такі професорські курси: «Вступ до спеціальності», «Джерелознавство вітчизняної історії радянського періоду».
Автор понад 50 наукових праць, в тому числі кілька монографій та учбових посібників.	Автор понад 70 наукових праць, в тому числі 8 монографій і навчальних посібників.
Особливо слід відзначити учбовий посібник «Источниковедение истории СССР: 1917 – 1985» (1985 р.).	Основні праці: «Робітники Катеринослава в дні Жовтня: У 2 т.» (1961 р.), «Бердянск помнит 1918-й год» (1962 р.), «Рабочий класс и Советы Донецко-Криворожского бассейна в Октябрьской революции: В 2 т.» (1962 р.), «Источниковедение истории СССР: 1917 – 1985» (1985 р.).
Підготував 8 кандидатів наук.	Підготував 6 кандидатів наук.
Під редакцією В.Я. Борщевського почати видаватися тематичні збірники наукових праць з проблем загальної історії, історіографії та джерелознавства на історичному факультеті ДНУ.	

<p>Співавтор та член редколегії ряду колективних досліджень та енциклопедичних видань з історії Дніпропетровської області, Дніпропетровської обласної партійної організації, історії громадянської війни на Україні.</p>	
<p>Відповідальний редактор ряду документальних публікацій та збірників мемуарів з історії Катеринослава-Дніпропетровська.</p>	

Джерелами інформації обох текстів були насамперед матеріали особових справ професора В.Я. Борщевського з діловодського архіву Дніпропетровського університету, а також багаторічний дослід особистого спілкування з ним представників молодшого покоління істфаківських викладачів, його наступників на посаді завідувача кафедри історіографії та джерелознавства професорів М.П. Ковальського та А.Г. Болебруха.

Виявлення фактичних розбіжностей, інформаційна «стриманість» і стислість опублікованих текстів, а головне, дослідницький інтерес як до творчої біографії В.Я. Борщевського, так і до історії становлення професійної історичної науки та освіти, змусили безпосередньо звернутися до згаданих архівних матеріалів, опрацювання яких дозволило встановити, що автори біографічних статей використовували архівні дані вибірково, не беручи до уваги невідповідності, неточності документальних джерел, які накопичувалися, повторювалися протягом 1946 – 1988 рр., тобто часу роботи В.Я. Борщевського у ДНУ.

Розділ «Джерела та література» енциклопедичної статті відсилає читача до чотирьох особових справ В.Я. Борщевського з Архіву ДНУ [5; 11, 21; 22;]. Мені за допомогою співробітників Архіву вдалося відшукати ще одну [6]. Їх склад типовий як для таких комплексів. Тут представлені: листи по обліку кадрів, характеристики, автобіографії, витяги з протоколів засідань всіляких рад та кафедр, витяги з наказів про призначення та звільнення з посад, копії дипломів та атестатів, службові записки, різноманітні заяви В.Я. Борщевського, списки друкованих праць, звіти про роботу, довідки бухгалтерії про заробітну плату тощо. Навіть такий, суто офіційний характер документації дозволив не лише уточнити події, а й поставити питання про формування репрезентативної джерельної бази для реалізації інституційних підходів у дослідженні не такого вже й далекого минулого «дніпропетровського цеху істориків».

Так, за матеріалами архіву можна встановити, що кандидат історичних наук В.Я. Борщевський став тимчасово виконувати обов'язки завідувача кафедри історії СРСР за наказом по ДНУ № 239 [22, арк. 49] 15 травня 1953 р., а затвердженим на цій посаді він був відповідно наказу по управлінню університетів та юридичних вузів Міністерства культури СРСР № 1066 від 28 жовтня 1953 р. [22, арк. 66].

Документи особової справи свідчать про те, що залишилося непоміченим як біографами вченого, так і авторами історії університету. Справа в тому, що короткий термін (з 1 лютого по 1 вересня 1952 р. [22, арк. 75]) Валентин Якович був деканом, але, «...в связи с упразднением должности декана исторического факультета» змушений був залишити посаду [22, арк. 29 (наказ № 392 від 25 серпня 1952 р.)]. Можливо, через те, що пам'ять зітерла точні дати, або з якихось інших міркувань, сам В.Я. Борщевський в офіційних документах, що вимагали представлення кар'єрного шляху, подавав дані про своє деканство або неточно [21, арк. 6 зв.; 6, арк. 2 (1980 р.)], або не подавав зовсім [6, арк. 4 – 5 (1983 р.)]. Неточності пізніших документів з цього приводу вірогідніше за все пояснюється фоновим та ритуальним характером цієї інформації в характеристиках, автобіографіях, послужних списках. Так, у недатованій характеристиці, підписаній ректором В.І. Моссаковським у період між 1966 – 1972 рр., йдеться, що Валентин Якович деканствував з 1952 по 1953 рр. [21, арк. 8]. В одній з останніх характеристик від 1.02.1983 р., підписаній деканом А.М. Черненком, секретарем партбюро В.І. Костенком та головою профбюро факультету Л.А. Гаркушею, вказано, що Валентин Якович був деканом з 1952 по 1955 рр. [6, арк. 75].

В опублікованих матеріалах не згадується ще один важливий епізод з його біографії. Йдеться про те, що у 1953 – 1955 рр. він був у спеціальному відрядженні в Угорській народній республіці, де обіймав посаду професора Сегедського університету та працював у Будапештському інституті ім. В.І. Леніна. Там він, як зазначено у характеристиці, підписаній у лютому 1966 р. завідувачем кафедри історичних дисциплін історико-філологічного факультету професором Д.П. Пойдою, читав курси історії СРСР та джерелознавства історії СРСР для викладачів, керував аспірантами [6, арк. 21]. Підтвердженням цього є наказ по Міністерству вищої освіти СРСР про повернення В.Я. Борщевського із відрядження до Угорщини, в якому йдеться що він з 5 липня 1955 р. повинен бути прийнятий до Дніпропетровського університету на попередню посаду [22, арк. 72].

Наступний наказ управління університетів, економічних та юридичних вузів Міністерства вищої освіти СРСР № 1358 від 16 грудня 1955 р. про звільнення В.Я. Борщевського від обов'язків завідувача кафедри історії СРСР та загальної історії свідчить не лише про чергові оберти його кар'єри, але й про існування в структурі університету такого незвичного підрозділу [22, арк. 78].

Наведені приклади, підкреслюють значний потенціал офіційної документації, необхідність комплексного, контекстного підходу при використанні її інформаційних можливостей. Гадаю, найбільш цікавими для реалізації проектів персонологічних студій серед матеріалів особових справ є автобіографії та власноруч заповнені бланки «Личных листков по учету кадров». Не зважаючи на специфіку жанру, саме ці види є найбільш індивідуалізованими у відповідному джерельному колі.

У п'яти справах В.Я. Борщевського я зафіксував п'ять автобіографій (6.02.1946 р. [22, арк. 4 – 5], 3.02.1950 р. [5, арк. 10 – 10 зв.], 5. 06.1952 р. [11, арк. 8 – 8 зв.], 22.08.1953 р. [22, арк.60 – 61], 4.02.1983 р. [6, арк. 4 – 5]) та

п'ять «Личных листков...» (21.02.1946 р. [22, арк. 2 –3], 20.01.1950 р. [5, арк. 7 – 7 зв.], 5.06.1952 р. [22, арк. 5 – 6], 21.04.1966 р. [21, арк. 6 –7.], 14.01.1980 р. [6, арк. 2 – 3]). У них міститься різноманітна й унікальна інформація особистого характеру. Так, в автобіографії, написаній 3 лютого 1950 р. [5, арк. 10], зазначалося, що по закінченні навчання в університеті з серпня 1940 р. по червень 1941 р. він не лише працював викладачем Кременецького учительського інституту, але й був одночасно деканом історичного факультету заочного відділення цього вузу. В цей же час вчився у заочній аспірантурі ІФЛІ по кафедрі історії СРСР. У згаданій автобіографії знаходимо інформацію про громадську активність автора: з 1928 по 1940 рр. був членом ВЛКСМ, під час Великої Вітчизняної війни брав участь у фронтовій пресі, був позаштатним лектором бригади. В.Я. Борщевський особливо підкреслював, що одним з перших його професійних текстів був створений по завершенню війни за наказом командування нарис історії артилерійської бригади, в який він воював.

В автобіографії 6 лютого 1946 р. [22, арк. 4 – 5] знайшли відображення дані, інформацію про які, здебільшого, не зустрінемо в пізніших документах. Можна припустити, що це було пов'язано як з необхідністю докладного подання етапів свого життя та діяльності за новим місцем роботи, так і з віком нового старшого викладача кафедри народів СРСР, який ще не дозволяв забути навіть далекі факти власної біографії. Тільки тут зафіксовані юнацькі віхи життя Валентина Яковича: з 1924 по 1926 рр. – робота у власному господарстві у містечку Ново-Павлівка Одеської області; з 1926 – 1927 рр. – поштар містечка Ново-Павлівка Одеської області; 1927 – 1928 – маляр у підрядника Врадівського району Одеської області; з 1928 по 1930 рр. – колгоспник колгоспу ім. К. Ворошилова містечка Ново-Павлівка Одеської області.

Значно докладніше, порівняно з пізнішими само репрезентаціями, зазначені обставини навчання та перших років викладацької кар'єри: «Будучи студентом університета я принимал участие в работе кафедры истории СССР, а также преподавал в медтехникуме города Одессы». Додаються деталі до кременецького періоду: «Здесь работал преподавателем марксизма-ленинизма, читал историю СССР заочникам, а с января 1941 года был назначен деканом исторического и литературного факультетов заочного отдела» [22, арк. 4 – 4 зв.]. З'являються, зникаючи з часом в наступних документах особових справ В.Я. Борщевського, деталі перебування в аспірантурі ІФЛІ: «В январе месяце 1941 года сдал исторический и диалектический материализм, а также марксизм-ленинизм. В июне 1941 р. сдал историю СССР. Закончить полностью сдачу кандидатского минимума не успел, так как с первых же дней войны был призван в Красную Армию как младший лейтенант запаса артиллерии» [22, арк. 4 зв.]. «В середине 1940 г. приступил к работе над диссертацией на тему «Антантовская интервенция на Юге России в 1918 – 1919 годах», которую должен был защитить при МИФЛИ в начале 1942 года, но в дни войны эта работа утеряна» [22, арк. 5].

«Личные листки...», хоча й дають значно менше простору для самопрезентації автора, але тут знаходимо, окрім переліку етапів роботи,

важливі дані про зміну складу сім'ї В.Я. Борщевського та адреси її проживання в Дніпропетровську, про динаміку у вивченні іноземних мов викладачем ДНУ, про перебування за кордоном. Враховуючи те, що «Личные листки...» мають формалізований характер, вони можуть ставати принципово важливим джерелом для створення просопографічного портрету радянського, українського, дніпропетровського історика, допомогти реконструювати життя та діяльність В.Я. Борщевського. Зазначу також, що серед матеріалів особових справ – три фотографії ученого на «Личных листках...» за 1946, 1966 та 1980 рр.

Окрім офіційних архівних документів в моєму розпорядженні опинилися деякі матеріали особистого характеру, що потрапили до кафедральної бібліотеки як подарунок від сина В.Я. Борщевського Віктора Валентиновича, відомого громадського і суспільного діяча, колишнього народного депутата України.

Їх можна поділити на такі групи: фрагменти бібліотеки ученого, частина його рукописів та записані спогади сина про батьківський життєвий шлях. Бібліотека Валентина Яковича, окрім, зрозуміло, самих книжок, частину яких можна зарахувати до цінних, або навіть до рідкісних видань, може стати оригінальним джерелом щодо реконструкції складу книжкового зібрання, а значить кола читання, фахових інтересів, інтелектуальних уподобань професійного радянського українського історика. Складений реєстр переданих книжок, докладний аналіз якого ще попереду, становить 264 позиції, переважна більшість яких має історичний характер. Серед них, насамперед, література, що забезпечувала підготовку і вдосконалення курсу «Історія СРСР». Це книжки наукового та науково-популярного характеру. До перших відноситься класика як дореволюційної, так і радянської, в переважній більшості другої половини 1940-х – початку 1960-х рр., історичної літератури, – твори В.О. Ключевського, І.Є. Забеліна, О.Є. Преснякова, С.Ф. Платонова, С.Б. Веселовського, М.М. Тихомірова, Б.Д. Грекова, Б.О. Рибаківа, С.В. Юшкова, Л.В. Черепніна, М.В. Нечкіної, В.В. Мавродіна та інших.

Друга група книжок – численні науково-популярні брошури, як правило кінця 1940-х – початку 1950-рр., які видавалися з пропагандистською та виховною метою під час компанії боротьби із космополітизмом і були спрямовані, в тому числі, на допомогу лекторам, що виступали перед трудящими. Як свідчать архівні справи, професор В.Я. Борщевський, як і його колеги, активно ніс історичні знання в маси. Будучи нештатним лектором обкому партії [характеристика на Валентина Яковича від 3.07.1953 р. – 22, арк. 51], головою правління обласного відділення Товариства охорони пам'ятників історії і культури, багаторічним керівником секції історії обласного відділення Товариства «Знання», деканом історичного факультету вечірнього університету вчителів міста, деканом історичного факультету Малої Академії, – тобто займаючись широкою культурно-освітньою роботою поза університетськими стінами, Валентин Якович, гадаю, не випадково зосереджувався на збиранні популярних видань.

Ще одна група книжок бібліотеки В.Я. Борщевського – це праці з історії літератури, суспільної, в тому числі й історичної думки, культури в цілому, – книжки Д.С. Ліхачева, О. Панченка, Д.Д. Благого, М.К. Гудзія, Н.Л. Рубінштейна.

Нарешті, представлена достатньо велика група археографічної продукції: від численних учбових хрестоматій до академічних публікацій листів П. Аненкова, «Трактата о двух Сарматиях» Меховіти, «Повести временных лет» за редакцією В.П. Адрианової-Перетц, «Писем Плиния-Младшего», московських «Разрядных книг». Слідом за книжками, присвяченими минулому Російської держави, серед тематичних пріоритетів бібліотеки В.Я. Борщевського – твори з історії народів СРСР та військової історії. Традиційна достатньо докладно представлена історична біографістика.

Дещо дивним здається те, що в складі бібліотеки вченого дуже слабо представлена проблематика його власних професійних інтересів: встановлення Радянської влади на Катеринославщині, боротьба більшовиків з контрреволюцією та інтервентами, становище робітничого класу на Півдні України, джерелознавства історії України. До бібліотеки, що передана на кафедру, не потрапили монографії та праці інших жанрів самого утворювача книжкового зібрання. Як мені здається, найвірогідніше це пов'язано із бажанням спадкоємців залишити батьківські твори у власній книгозбірні. Водночас серед книжок трапляються й такі, що були поставлені на сімейні полиці явно після смерті Валентина Яковича.

Безумовно, спостереження над фрагментом професорської бібліотеки, не можуть претендувати на вичерпність й повноту, але щонайменше репрезентують людину, коло інтересів якої виходило далеко за межі власної вузької наукової спеціалізації.

Серед невеличкого зібрання рукописного спадку В.Я. Борщевського знаходяться тексти дидактичного характеру, підготовчі матеріали до докторської дисертації, записи власних спостережень морально-етичного порядку над літературою, історією, навколишнім життям.

Найтовстіший та найбільш цілісний фрагмент – це написані власноруч тексти лекцій з історії СРСР. Як і повинно відбуватися із «живим» лекційним матеріалом, на ньому зафіксовані сліди творчої переробки та редагування курсу. Цікавою особливістю цієї теки є наявність вирізаних газетних статей на історичну проблематику, вкладених, або підколотих у потрібному місці. Зміст курсу не відрізняється особливою оригінальністю. Він цілком на рівні історіографічних здобутків середини 1950-х рр. з його типовою ідейно-політичною риторикою, стилістикою, структурою.

До кінця 1953 – початку 1954 рр. відноситься й велика доповідь, присвячена 300-й річниці Возз'єднання України з Росією, яка виконана як ілюстрація знаменитих тез ЦК КПСС з цього приводу. Виходячи з фактів біографії історика, вона відноситься до угорського періоду життя історика.

Біоісторіографічний інтерес представляють декілька зошитів кінця 1950-х – першої половини 1960-х рр., призначених для ведення бібліографії та огляду

літератури з теми дисертації В.Я. Борщевського. Фіксування нової літератури з історії Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, конспекти найцікавіших статей і монографій, витяги з джерел, – все це може надати цінну інформацію про наукову лабораторію дніпропетровського історика в період його творчого розквіту і наукового зростання.

Особливе місце серед зібраних матеріалів, присвячених життєвому і творчому шляху В.Я. Борщевського займають невеликі за обсягом спогади його сина [4], які були записані з його слів влітку 2009 р. Основою ж спогадів Віктора Валентиновича є розповіді батька.

При всій суб'єктивності і деякій фактичній неточності, мемуари надають суттєву додаткову інформацію, яку не фіксують, а у більшості випадків і не можуть фіксувати, інші джерела. Насамперед, це стосується родинних переказів, більшість сюжетних ліній яких відносяться до кінця ХІХ – середини ХХ ст., тобто на відстань «живої пам'яті»: про діда майбутнього професора – Порфирія Борщевського, який прищепив своєму сину Якову любов до грамоти, про службу Якова в роки першої світової та громадянської війн, про поневіряння його сім'ї в цей скрутний час, про вплив на Валентина його старшого брата, радянського і комсомольського активіста Володимира, про вибір професійного шляху молоді 20-х – початку 30-х рр.

В жодному джерелі, окрім спогадів, не зафіксовано, що В.Я. Борщевський вступив 1935 р. не на історичний, а на фізико-математичний факультет Одеського університету. Це було цілком логічно для хлопця, що закінчив курси рахівників та агротехнікум. Але через те, що на історичному факультеті був недостатній прошарок робітничо-селянської молоді та комсомольців, за завданням парткому університету він був направлений на посилення «класового складу» істфаку, остаточно вирішивши, таким чином, свою подальшу професійну долю. Віктор Валентинович зазначив: «Отец говорил, что до этого времени никогда не интересовался историей».

Для історії істфака ДНУ важливою є згадка і про те, хто був ініціатором відновлення денної форми історичної освіти в середині 1960-х рр.: «... старые кадры – Пойда, Борщевский, Кардашев собрались вместе и все-таки добились, чтобы было вначале историческое отделение, а затем открыт исторический факультет».

Серед комплексів джерел з історії формування цеху професійних істориків нашого краю особливо гостро відчувається нестача еґо-документів, – різного роду листів, мемуарів, щоденників, які б представляли не лише офіційний бік справи, але й стосунки в неформальних, позаучбових обставинах, саморефлексії історика щодо місця, ролі, сенсу діяльності, відносин з владою, іншими соціальними групами, психічні та особистісні параметри людини. Джерельна евристика в цьому напрямі тільки розпочинається. А тому це й буде одним із завдань ювілейного семінару, присвяченому 100-річчю з дня народження професора Валентина Яковича Борщевського, однієї із найважливіших постатей не лише історичного факультету, кафедри історіографії, джерелознавства та архівознавства, а й діяча, що залишив помітний слід у формуванні інтелектуального ландшафту Дніпропетровська.

Дослідження життя і творчості ученого може стати важливим кроком до реконструкції процесу становлення вищої історичної освіти та науки на Дніпропетровщині в другій половині ХХ ст.

Бібліографічні посилання:

1. [Ковальський М.П.] Валентин Якович Борщевський [Некролог] // УІЖ. – 1989. – № 10. – С 158.
2. Болебрух А.Г. Розширюючи дослідницькі обрії (до 30-річчя кафедри історіографії, джерелознавства та архівознавства ДНУ) / А.Г. Болебрух // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України: Історіографія та джерелознавство в часовому вимірі. Міжвуз. зб. наук. пр. – Д.: Вид-во ДНУ, 2003. – С. 3 – 10.
3. Болебрух А.Г., Руднев М.А. Борщевський Валентин Якович (1910 – 1989) / А.Г. Болебрух, М.А. Руднев // Професори Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара: Біобібліограф. довідник / Голова редкол. М.В. Поляков. – Д.: Вид-во ДНУ, 2008. – С. 58 – 59.
4. Борщевский В.В. [Воспоминания об отце] // Рукопис з паперів О.І. Журби. – 2009. – 3 с.
5. Борщевский Валентин Яковлевич. Доцентское дело (15.02.1950 – 29.06.1950) // Архів ДНУ. – Ф.1. – Оп.1. – Спр. 354. – 19 арк.
6. Борщевский Валентин Яковлевич. Личное дело (1963 – 1988) // Архів ДНУ. – Ф. 1. – Оп. 4. – Спр. 5313. – 83 арк.
7. Віталій Васильович Підгаєцький (1951 – 2004) [Некролог] // Україна модерна. – К., Л.: Критика. – 2005. – С. 378 – 380.
8. Днепропетровскому государственному университету – 70 лет. – Д.: Изд-во ДГУ. – 88 с.
9. Дніпропетровський історико-археографічний збірник / За ред. О.І. Журби. – Д.: Промінь, 1997. – Вип. 1: На пошану професора Миколи Павловича Ковальського. – 538 с.
10. Дніпропетровський історико-археографічний збірник / За ред. О.І. Журби. – Д.: Ліра, 2009. – Вип. 3: На пошану професора Анатолія Григоровича Болебруха. – 772 с.
11. Доцентское дело Борщевского Валентина Яковлевича (5.06.1952 – 29.09.1952) // Архів ДНУ. – Ф.1. – Оп.1. – Спр. 353. – 14 арк.
12. Журба О.И. Кафедре историографии и источниковедения Днепропетровского национального университета – 30 лет / О.И. Журба // Вестник архивиста. – М., 2002. – № 4–5. – С. 47 – 54.
13. Журба О.И. Пам'яті вчителя – Миколи Ковальського / О.І. Журба // Архіви України. – 2006. – № 1–6. – С. 472 – 474.
14. Іваненко Валентин Васильович (до 60-річчя від дня народження) : Біобібліографічний покажчик / Укл. С. І. Світленко. – Д.: Арт-прес, 2008. – 108 с.
15. Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Теорія. Методика. Практика / За ред. А.Г. Болебруха. – Д.: ДНУ, 2009. – 336 с.
16. Історія Дніпропетровського національного університету. – Д.: Вид-во ДНУ, 2003. – 230 с.
17. Історія Дніпропетровського університету. – Д.: Вид-во ДДУ, 1993. – 224 с.
18. Історія і особистість історика: Збірник наукових праць, присвячених 60-річчю ювілею професора Ганни Кирилівни Швидько. – Д.: НГУ, 2004. – 327 с.
19. Ковальова И.Ф. Жизнь, проведенная в могиле: Исповедь археолога / И.Ф. Ковальова. – Д.: АРТ-ПРЕСС, 2008. – 192 с.
20. Колесник І.І. Дніпропетровська історіографічна школа: спроба саморефлексії / І.І. Колесник // Ейдос. – К., 2006. – Вип.2. – Ч. 1. – С. 381 – 404.

21. Личное дело Борщевского Валентина Яковлевича (21.04.1966 – 24.11.1966). – Архів ДНУ. – Ф.1. – Оп.1. – Спр. 352. – 12 арк.
22. Личное дело старшого преподавателя кафедры истории народов СССР Борщевского Валентина Яковлевича. – Архів ДНУ (6.02.1946 – 1.09.1953). – Ф.1. – Оп.1. – Спр. 351. – 78 арк.
23. Микола Павлович Ковальський. Ad gloriam... ad honores... ad memorandum / За ред. Г.К. Швидько. – Д.: Ліра, 2007. – 392 с.
24. Микола Павлович Ковальський: Матеріали до біобібліографії. – Острог, 2002. – 149 с.
25. Наукові записки Національного університету «Острозька Академія»: Історичні науки, – Острог, 2004. – Вип. 4: На пошану проф. М.П. Ковальського.
26. Осягнення історії / Зб. наук. пр. на пошану проф. М.П. Ковальського з нагоди його 70-річчя. – Острог; Нью-Йорк, 1999. — 595 с.
27. Питання аграрної історії України та Росії: Матеріали сьомих наукових читань, присвячених пам'яті Д.П. Пойди. – Д.: Вид-во ДДУ, 2008. – 241 с.
28. Плохій С.М. Життєва місія Миколи Ковальського / С.М. Плохій // Дзеркало тижня. – 2006. – 11 лист.
29. Проблеми політичної історії України: Зб. наук. пр. / Відп. ред.. О.Б. Шляхов. – Д.: Вид-во ДНУ, 2010. – Вип.5. – 248 с.
30. Професори Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара: Біобібліограф. довідник / Голова редкол. М.В. Поляков. – Д.: Вид-во ДНУ, 2008. – 596 с.
31. У боях за історію (до 50-річчя професора Анатолія Бойка). – Запоріжжя: АА Тандем, 2010. – 128 с.
32. Чернов Е.А. К 60-летию доктора исторических наук, профессора Анатолия Григорьевича Болебруха / Е.А. Чернов // Дніпропетровський історико-археографічний збірник / За ред. О.І. Журби. – Д.: Генеза, 2001. – Вип. 2. – С. 706 – 708.
33. Чернов Е.А. Ретроспектива и перспективы историографии / Е.А. Чернов // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України: Історіографія та джерелознавство в часовому вимірі. Міжвуз. зб. наук. пр. – Д.: Вид-во ДНУ, 2003. – С. 27 – 42.
34. Чернов Є., Журба О. [М.П. Ковальський. Некролог] // Критика. – 2006. – № 12. – С. 18.
35. Швидько Г.К. Минуле в променях пам'яті / Г.К. Швидько. – К.: Генеза, 2004. – 72 с.
36. Швидько Ганна Кирилівна: До 60-річчя від дня народження: Біобібліографічний покажчик / Вступна стаття Т.Ф. Литвинової. – Д.: НГУ, 2004. – 70 с.
37. Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби / В. Яремчук. – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. – 526 с.
38. Labores pariunt honores: Спеціальний випуск міжвузівського збірника наукових праць «Проблеми археології Подніпров'я», присвячений 70-річчю ювілею Ірини Федорівни Ковальової. – Д.: Вид-во ДНУ, 2000.– 164 с.

Надійшла до редколегії 25.04.2010 р.